

Gondolatok Ferenczi Sándor társadalomfelfogásának a pszichoanalitikus technikára gyakorolt hatásáról¹

Pfitzner Rudolf

„Freud korai tanítványainak és munkatársainak művei, akik a »gyűrűviselők titkos testvériességének« tagjai voltak, ma a pszichoanalitikus könyvtárak történelmi osztályán hevernek. Ferenczi művei kivételt képeznek. Mindenütt, ahol új megoldásokat keresnek a pszichoanalitikus technika mindig nyitott kérdéseire, élénk viták anyagát képezik” (Cremierus, 1989, 459.o.).

A pszichoanalízis egyik érdeme a neurózisok mint „szociális bajok”, mint „deformált szocializációs folyamatok” következményeinek felismerése. A pszichoanalízis mint „az élettörténetre épülő pszichológia, magába foglalja a szociális mátrix megértését, amelyben az egyéni szocializáció lejátszódik” (Dahmer, 1978, 19.o.). Az első pszichoanalitikus generáció tagjai közül talán Ferenczi Sándor képviseli a leghatározottabban ezt az álláspontot. Sokoldalú érdeklődése és „pszichoanalitikus imperializmusa” (Dupont 1972, XVI.o.), amellyel minden tudományágat és a gyakorlati élet minden jelenségét a pszichoanalízis hatáskörébe kívánta bevonni, korán ráterelte figyelmét arra, miként alkalmazható e fiatal tudomány a pedagógiában, kriminológiában és a szociológiában.

Ferenczi mindvégig megmaradt *empirikusnak*. Freudnak írja 1931. október 10-én: „Mindenekelőtt empirikus vagyok... Ötleim mindig a beteg kezelésének változataihoz kapcsolódnak és ezekben találnak elutasításra vagy elismerésre...” (Dupont 1988, 16.o.). Ferenczi mindig a pszichoanalitikus terápia gyakorlatából meríti tudományos eszmét. Míg Freud egyre inkább elveszítette érdeklődését a kezelés gyakorlata iránt,² addig Ferenczi munkásságában szinte elválaszthatatlan a megfigyelés, a terápia gyakorlata és gondolatainak elméleti megfogalmazása.

1 A szerző az NSZK-ban él és Ferenczi művei elsősorban német nyelven álltak a rendelkezésére, így néhány kivétellel (a bibliográfiában megadott magyar címek) maga fordította a Ferenczitől és más szerzőktől származó idézeteket.

2 Kardiner közlése szerint Freud a következőket mondta neki: „... őszintén bevallom, hogy a terápia problémái nem nagyon érdekelnek. Ma túl türelmetlen vagyok. Több hátránnyal rendelkezem, amelyek egy nagy analitikus szerepére alkalmatlanná tesznek. Egyike ezeknek, hogy túlságosan az apa vagyok.” (Kardiner 1977, 81 .o.). Ferenczi levele Freudhoz 1930. január 17-én szintén erre utal: „Nem osztom például az ön nézetét, hogy a gyógyulás folyamata elhanyagolható vagy lényegtelen történés, amelyet—mivel nem találjuk érdekesnek—elhanyagolhatunk” (itt idézve Haynal 1988, 562.o.).

Freuddal ellentétben nem hoz létre nagyobb, átfogóbb, elvontabb kultúr- vagy társadalomkritikai műveket, (*Die kulturelle Sexualmoral und die moderne Nervosität*, 1908; *Totem és tabu*, 1912/13; *Tömegpszichológia és én-analízis*, 1921; *Egy illúzió jövője*, 1927; *Rossz közérzet a kultúrában*, 1930; *Mózes és az egyvistehit*, 1937/39). Míg Freud a pszichoanalízis elmélete alapján keres magyarázatokat társadalmi jelenségekre, a kultúrára vagy a vallásra, addig Ferenczi a pszichoanalitikus empíriát igyekszik alkalmazni az egyén fejlődését bénító társadalmi tényezők megszüntetésére. Legfőbb munkái ezen a téren: „Pszichoanalízis és pedagógia”, 1908; „A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről”, 1913; „Psychoanalyse und Kriminologie”, 1919; „A pszichoanalízis és a kriminalitás”, 1928. De ezen kívül sok más munkájában is találunk társadalmi vonatkozásokat, így például 1909-ben írt művében: „A pszichoneurózisokról”, vagy „Männlich und Weiblich”, 1929. Néhány társadalompolitikai tárgyú írása a *Nyugatban* is megjelenik „A pszichoanalízis és a társadalompolitika” (1922) „Altató és ébresztő tudomány” (1924).

Harmat szerint Ferenczinek inkább „korai, 1918-19 előtti műveit jellemzi erősebb társadalmiság, a történeti sorsfordulók után pedig a klinikum, a pszichoanalitikus technika kötötte le érdeklődését” (Harmat 1986, 92.o.). Mégis talán ez a későbbi munkássága, amelynek folyamán szinte észrevétlenül szembekerült a pszichoanalitikus mozgalmon belül kialakuló autoritás-kultusszal, dogmatizmussal és hipokrizissel, még több érdekes, ideológiakritikai és forradalmi gondolatot tartalmaz, mint korábbi művei, ezeket azonban még fel kell tární és ki kell értékelni. Dupont szerint e tizennégy év (1919-33) „kutatásai és kísérletei oly gazdagok és következményeikben, implikációikban oly jelentősek és átfogóak, hogy azokat sem a pszichoanalízis, sem a pszichiátria vagy a gyakorló orvostudomány, sem a pedagógia vagy a szociológia vagy más emberrel foglalkozó tudomány sem mérítette ki még teljesen” (Dupont 1972, XI.o.).

Ferenczi a *pszichologizmus* lelkes híve, az emberi pszichében keresi a megoldást minden kérdésre. A szociológia pszichoanalitikus revízióját követeli (Ferenczi, 1919, 297.o.), a jog- és társadalomtudományt alkalmazott pszichológiának tekinti: „...egy emelkedettebb, általánosabb álláspontonról nézve [...] a jog- valamint a társadalomtudomány tulajdonképpen csupán alkalmazott lélektan...”³ (Ferenczi 1913/a, 207.o.).

Ferenczi lényegében *apolitikus*, bizalmatlan minden színezetű politikai és társadalmi mozgalommal szemben. A Tanácsköztársaság idején, rövid professzori működése alatt is „óvatossággal és fenntartásokkal figyelte az eseményeket”. (Erős, Kapás, Kiss, Giampieri-Spanghero 1987, 591.o.). 1922-ben a *Nyugatban* így ír: „... a forradalmakkal együtt jár az a jelenség, hogy bizonyos újszerű vagy eddig a hivatalos köröktől mellőzött irányzatokat — és ilyen a pszichoanalízis is — elvből támogatnak. [...] Abból, hogy mely irány követői nyitnak utat, ha talán csak divatból is, egy tudományág érvényesülésének, jogosulatlan dolog tartalmi kapcsolatot konstruálni az illető irányzat és a között a tudomány között. Ami pedig speciálisan a pszichoanalízist illeti: irodalmának alapos ismerői tanúságot tehetnek a mellett, hogy a lélektan ez az ága soha sem aspirált másra, mint hogy tudományos igazságokat hirdessen — semmi esetre sem vállalta soha, hogy az igazságtól akármely uralkodó irányzat kedvéért akár erre, akár arra letérjen, nem is kötötte magát sem filozófiai, sem politikai dogmákhoz, hanem úgy a bölcselmi felfogásokat, mint a politikai tendenciákat csak az ember lelki természetrajzának

3 Ez a mondat a magyar szövegben nem szerepel, ezért németből fordította a szerző.

megnyilvánulásaként értékelte. Például az individualista és a kollektivisták pártok egyikét sem ismerhette el az ember igaz természetének képviselőjeként, hanem a jövőtől remélte egy oly individuál-szocialisztikus irány kialakulását, mely az egyéniségek természetadta különbségét, függetlenségi és boldogulási törekvését legalább úgy fogja méltányolni, mint a közös együttélés miatt mellőzhetetlen, bár nehezen elviselhető organizációt” (Ferenczi, 1922: itt idézve Erős, Kapás, Kiss, Giampieri-Spanghero 1987 után).

Ferenczit az ember politikai története helyett inkább annak biológiai őstörténete érdekli. A *Versuch einer Genitaltheorie* (1924/b), magyarul: *Katsztrófák a nemi működés fejlődésében* (1929/a) című nagy munkájában a biológia jelenségeit is pszichoanalitikusan értelmezi, és a „bioanalízis” jelentőségét hangsúlyozza.

Ferenczi világosan látja az *elfojtás* jelentőségét, annak bénító, káros hatalmát az egyén életében. Ettől akarja megszabadítani az emberiséget a pszichoanalízis igazságkereső módszerével. „A nem szükségszerű belső kényszerszertől való felszabadítás lenne az első forradalom, amely az emberiség számára igazi megkönnyebülést teremtene”⁴ (Ferenczi, 1908/a, 174.o.).

A moralista nevelés az egészségeseket is neurotikussá teszi, a természetellenes aszkézis, az ember elszakadása természetes erőforrásaitól oda vezet, hogy az egyén az „autoritás-kultuszban”, az elavult társadalmi intézményekben való megkapaszkodásban keresi biztonságát. Az elfojtásra, hazugságra, képmutatásra építő társadalmi rendszer „...megteremti a mai társadalmi viszonyok lehetőségét, amikor a hazafiság jelszava nyilvánvalóan egoisztikus érdekeket leplez, szocialista emberboldogítás neve alatt az egyéni akarat zsarnoki elnyomását propagálják, a vallásosságban részint a halálfélelem elleni, tehát szintén önös célzatú orvosszert, részint a kölcsönös türelmetlenségnek egy megengedett módját tisztelik, szexuális téren pedig amit mindenki tesz, arról hallani senki sem akar” (Ferenczi, 1908, 713.o.).

Ferenczi hangsúlyozza, hogy a túlzott elfojtástól való megszabadulás nem vezet szükségképpen anarchiához: „...Kell hogy legyen az anarchizmus és a kommunizmus között, melyek közül az első a korlátlan individuális kiélést, a másik a társadalmi aszkézist hirdeti, egy józan individuálszocialisztikus irány, amely a társadalom érdeke mellett az egyén boldogságát is részesíti gondjaiban, a kitörésekhez vezető társadalmi elfojtás helyett a vad ösztönök energiájának értékesítését, átszellemítését alkalmazza, és ezzel a fejlődésnek paroxizmusoktól, revolúcióktól és reakcióktól mentesebb, nyugodtabb és egészségesebb menetét biztosítja” (Ferenczi, 1913, 90.o.). Dahmer szerint az akkori pszichoanalitikusok között Ferenczi hangsúlyozza legerősebben a kezelés *utópisztikus* mozzanatát. Technikai munkáiban alig szentel figyelmet a kúra szociálkonform kereteinek. A pszichoanalitikus orvos „...az egész emberi társadalom képviselője [...], a beteg az ő kedvéért tanulja meg, korábbi »elkiismeretét«, amely beteggé tette, hatályon kívül helyezni; az ő tekintélyére alapozva engedheti meg magának az elfojtások megszüntetését” (Ferenczi 1922, 226.o.). Az itt nevezett „egész” emberi társadalom nem azonos a reálisan létező, az elfojtást követelő kényszer-kollektívummal, a *status quo*-val. Az „egész” emberi társadalom elképzelése tartalmazza mindazt, „...amit a történelemben mindig megálmodtunk, de soha el nem értünk: szabad társulást (a kényszerközösség helyett), amely tagjainak megengedhetné a szabad gondolatkapcsolódást, a kifejezés és a reflexió szabadságát, ahelyett, hogy életfogytiglani kiskorúságára kárhozná őket. Csak egy még nem megvalósult, de mindenki ál-

4 A szerző fodítása, mivel a mondat a magyar fogalmazásban hiányzik.

tál kívánt [...] anticipálható szabadság nevében képes a pszichoanalitikus orvos pacienseinek introspektív vakságát felderíteni, elsőnek a különleges, járulékos, privát vakságát annak, aki a status quon megbetegedett, majd az általános [vakságot — a szerző betoldása], amely a társadalom egészséges tagjainak is a betegsége” (Dahmer 1978,35.o.).

A pszichoanalízis megkísérli a kezelés mikrotársadalmában anticipálni, ami a makrotársadalomban hiányzik (Dahmer, 1978.). „Gondolatszabadságról a szó teljes értelmében csak akkor beszélhetünk, ha a gondolkodás nemcsak a tudat felületén mozog, és nem a tudatalatti képzetek irányításának van alárendelve, hanem tekintetbe veszi a mélyben elrejtett, a ma uralkodó morális renddel ellenkező képzeteket és tendenciákat is, egyszóval minden eddig tudattalan meghatározót, hogy velük világos célszerűséggel, az individuális és a közjólétet bölcsen összhangba hozva, szuverén rendelkezzen. Amit a pszichoanalízis a szigorúan véve lelki betegségek gyógyításában már eddig elért, az feljogosít a reményre, hogy ez a kutatási módszer a társadalom sok súlyos betegségének valódi okait is felfedezi és a gyógyítás számára elérhetővé teszi. A távolabbi jövő azonban az emberi lélek nevelésének radikális reformját fogja nekünk meghozni és egy nemzedéket felnevelni, amelyik a természetes, a kultúrával gyakran ellentétben álló ösztönöket és kívánságokat nem fogja a tudattalanba elsüllyeszteni, nem fogja őket tagadással és ösztön-elhárítással elintézni, hanem megtanulja azokat tudatosan elviselni és értelmesen irányítani. Ez azonban egy korszak végét fogja jelenteni, amelyet a képmutatás, a dogmák és tekintélyek vak imádata és minden önkritika hiánya jellemez” (Ferenczi, 1911,182.o.).

Mint láttuk, Ferenczi az egyén gyógyulása, a pszichoterápia, a lélek pólusa felől keresi a társadalom gyógyulásának, felszabadulásának lehetőségét. Hogy Ferenczi — pszichologizmusa ellenére — mennyire világosan látja a szociális tényezők szerepét a közösségben, az egyén fejlődésében és a pszichopatológiában, arra kitűnő példát idézhetünk egy 1909-ben írt munkájából: „Ha már most elképzelnök, hogy a táplálék felvétel volna olyan megvetett, olyan szégyenletes dolog, hogy azt csak tenni, de arról beszélni nem szabadna, az étkezés módja és tárgyai volnának olyan szigorú rituálékhoz kötve, mint a szexuális kielégítési, akkor talán az önfenntartási törekvésnek elnyomása játszana a pszichoneurózisok etiológiájában a főszerepet. Valószínű, hogy a szexualitás ezen praevalálása a lelki bántalmak okozásánál inkább társadalmi berendezkedéseinken, mint ezen kórok fajlagosságán múlik” (Ferenczi, 1909, 378.o.).

Mint tudjuk, Ferenczinek ezt a gondolatát Szathmári Sándor 1935-ben írt *Kazohinia* című utópisztikus regényében irodalmilag is feldolgozta⁵.

A nyíltan társadalmi vonatkozású gondolatok mellett, amelyekből megkíséreltem ízelítőt adni, más témák tárgyalásmódjában is megmutatkozik Ferenczi társadalomkritikai beállítottsága. Ezek egyike a *női nemiség pszichológiája*. Eredetileg átveszi a freudi koncepciót (a klitoris mint csökevényes pénisz, „péniszirigység” stb.). Ennek ellenére nem fogadja el kritika nélkül a női nem alacsonyabb-

5 A regény hőse, a hajótörött angol tengerésztiszt, először a „hinek” országába kerül, ahol az értelem győzött, és minden a legracionálisabban történik. Itt nem bírja ki, és önkéntesen átmegegy a „bébinek” rezervátumába, akik nem fogadták el az értelem uralmát. Az író itt kitűnően parodizálja európai társadalmunk furcsaságait. Többek között a behin nők alul meztelenek, de szájukat elrejtik egy kendő alatt. Hősünket egyszer egy nő megszólította és enni kér tőle. Ő teljesíteti a kívánságát, de ezért letartóztatják és bezárják, mert enni adott egy nőnek. Kiszabadulása után egy furcsa ceremóniával összeházasítják őket, s a nő hazatérve leveszi szájáról a kendőt és megint enni kér. Hősünk megesküszik, hogy soha többé nem ad enni nőnek, mire föl most ezért vádolják meg és zárják börtönbe.

rendűségének előítéletét. 1908-ban a nők szexuális kielégítetlenségével, „mártíriumával” kapcsolatban írja: „Teleológiai irányú gondolkodásunk nehezen tudja elfogadni, hogy a »lehetséges legjobb világban« egy olyan elementáris organikus folyamatnál egy akkora időbeli különbség, amelyik a két nem kielégüléséhez szükséges, természetes lehet. És a közelebbi vizsgálat meg is mutatja, hogy nem annyira az organikus különbözőség, mint sokkal inkább a két nem életkörülményeinek különbözősége, a kulturális nyomás nagyságának különbsége, amely mindkettőre nehezedik, magyarázza meg ezt a »diszkronizmust« a házastársak nemi életében” (Ferenczi, 1908/b, 288.o.). Ferenczi reformot követel: „Kell legyen egy út, amelyik lehetővé teszi a nő szexuális érdekének méltányolását jobban, mint eddig, anélkül, hogy a családra alapozott szociális rend szétrombolódna.” Továbbá: „Az gondolom, hogy nincs igazuk a nőknek, ha a politikai választójogot tartják minden szenvedésük gyógyszerének. Természetesebb lenne, ha a szexuális választójogot követelnék” (Ferenczi, 1908/b, 290.o.). A nemek harcának eredetét Ferenczi a tengerek kiszáradásának katasztrófájában, s az arra következő alkalmazkodási küzdelemben látja (Ferenczi, 1924/b), de a nő általános alacsonyabbrendűségét nem fogadja el: „... felmerül a régi kérdés, melyik a magasabb, illetve alacsonyabb rendű a két nem közül. Azt hiszem, hogy ezt a kérdést egy pszichoanalitikus nem tudja egyértelműen megoldani. Mint már mondtam, a női orgazmust finomabban differenciálnak, mondhatnánk magasabban fejlettnak tartom. A nő születésénél fogva okosabb és jobb mint a férfi, ehelyett a férfinek az intelligencia és a morális felettes én erősebb fejlődésével kell brutalitását korlátoznia” (Ferenczi, 1929, 236.o.).

Élete utolsó évében, a relaxációs technika által szerzett tapasztalati alapján még tovább megy. *Naplójában* (1988) fellázad a dogmatizmus és az ezt megszemélyesítő tekintély ellen, és olyan gondolatokat fogalmaz meg, melyeket csak évtizedekkel később, jóval Freud halála után mertek mások kimondani. 1932. július 4-én írja a *Naplójában* használt, kicsit kapkodó, nem véglegesnek szánt stílusában: „Feltűnő Freudnál a könnyedség, amellyel a nők érdekeit a férfi pácienseknek feláldozza. Ennek megfelel szexuálteóriájának egyoldalú androphil iránya. Ebben majdnem minden tanítványa követte, magamat sem kivéve. [...] Példaként a nőiesség kasztrációs teóriája. Freud úgy véli, hogy a klitorisz korábban fejlődik és működik, mint a vagina, vagyis a lány azzal az érzéssel születik, hogy pénisszel rendelkezik, csak később tanul meg erről és az anyáról lemondani és a vaginális és uterin nőiességgel megelégedni. Elhanyagolja közben a másik lehetőséget, hogy a heteroszexuális irányzat [...] korán, erősen kifejlődik és a maszkulinitás traumatikusan okokból (ösjelenet) mint hisztérikus tünet lép a helyére. A szerző [Ferenczi Freudról beszél — *a cikkíró megjegyzése*] lehet, hogy személyes ellenszenvvel rendelkezik a nő spontán, feminin irányzatú szexualitásával szemben: az anya idealizálása. Visszahökken a feladat elől, a szexuálisan igényes anyát felismerni és kielégíteni...” (Ferenczi, 1988, 250-51.o.).

Többé kevésbé feledésbe merült az a körülmény, hogy a magábavetítés (introjekció) fogalma Ferenczitől származik. Mint tudjuk, ez a fogalom tanítvány Melanie Klein gondolkodásában kap nagy szerepet és általa válik általánosan ismertté. Az introjekció ma a pszichoanalitikus fejlődés- tárgykapcsolat - és énpshichológiának központi fogalmává vált, jelentősége régen túlnőtt az elhárító mechanizmus (vö. Anna Freud: *Das Ich und die Abwehrmechanismen*, 1936). Ferenczi 1909-ben írja le először az introjekció jelentőségét, szoros kapcsolatban az indultattétel fogalmával (Ferenczi, 1909/a). Az introjekció a projekció (kivetítés) elmentéje. „Amíg a paranoiás beteg a kellemetlenné vált indulatokat énjéből kiszorítja, a neurotikus úgy segít magán, hogy a külvilág lehető nagy részét énjébe fel-

veszi és tudattalan fantáziái tárgyává teszi. Ezt a folyamatot nevezhetnénk, szemben a projekcióval, introjekciónak” (Ferenczi, 1909/a, 19.o.). Az introjekció „az eredetileg autoerotikus érdeklődésnek a külvilágra való kiterjesztését, annak tárgyainak az énbe való bevonását” (Ferenczi, 1912, 100.o.) jelenti. A bevetítés így a külvilág megtapasztalásának, az én kiterjesztésének eszközévé válik. A tárgykapcsolatok élményeinek bevetítése a szocializációnak lényeges alkatrésze, a lelki struktúrák fejlődésének eleme, a „valóságérzék” az én kialakulásának jelentős járuléka (vö. *A valóságérzék fejlődésfokai*, 1913/b). Ha Ferenczi nem is dolgozza ki rendszeresen az introjekció fogalmának messzemenő implikációit a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat különböző területein, mégis elveti itt, véleményem szerint, egy „két-személyes” pszichológiának (Bálint) vagy mai kifejezéssel interperszonális pszichológiának a magvát. A későbbi, már Ferenczi életében meginduló, az intrapszichikus jelenségeket túlhangsúlyozó pszichoanalitikus ortodoxiával szemben Ferenczi mindig hangsúlyozza a terapeuta és beteg élő kapcsolatának, az indulatáttételnek s a viszontindulatáttételnek, valamint az abban lejátszódó projektív és introjektív folyamatoknak roppant jelentőségét, s a kezelés mikrotársadalmában a makrotársadalom tükröképét (vö. Dahmer, 1978, 35.o.).

Ferenczi „technikája”, terápiás munkája tükrözi az eddigiekben vázolt társadalomfelfogását. Freuddal szemben ízig-vérig terapeutának érzi magát, és segíteni akar a betegeken. Eitingon így jellemzi búcsúbeszédében Ferenczit 1933-ban: „Ferenczi egyike volt a legorvosibb, a leginkább segítő beállítottságú pszichoanalitikusoknak”. Gyógyító elhivatottságát legelevenebben tükrözi 1932-ben írt *Naplója*, vagy szintén 1932-ben a wiesbadeni kongresszuson megtartott utolsó előadása: „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” (Ferenczi, 1933).

Gyógyító munkájának első periódusában, amely körülbelül 1919-ig tartott, a terápia „formális elemeit” is felfedezte a tartalmi elemek mellett (Bálint, 1966). Nemcsak a társítások tartalmának szentelt figyelmet, hanem az analitikus helyzetben fellépő szenzibilis vagy motorikus jelenségeknek, valamint a társítások hangulati minőségének is. Ezeket az indulatáttétel következményeiként, „az analízis által megindított gondolat vagy kedélymozgás szimbolikus kifejezéseiként” (Ferenczi, 1912/a, 104.o.) értelmezte, így hozzáférhetővé tette a lélek fejlődésének preödipális, a beszéd kifejlődése előtti, preverbális rétegeit. A beteg nem szóbeli megnyilatkozásait nem tekintette azután az ellenállás megnyilatkozásának, „ágálásnak”, hanem azokat mint szóban nem kifejezhető információkat az indulatáttétel—viszontindulatáttétel-kapcsolat keretében igyekszik megérteni, és a gyógyítás céljaira felhasználni. Nem utolsósorban ezek a felfedezések tették képessé Ferenczit arra, hogy a legsúlyosabb betegek kezelését is elvállalja, míg az egyre inkább ortodoxzá váló pszichoanalízis indikációs területe fokozatosan beszűkült.

Már ebben a még klasszikusnak mondható időszakban is feltűnő, hogy Ferenczi mekkora jelentőséget tulajdonít az indulatáttétel—viszontindulatáttétel-kapcsolatnak a kezelésben. Míg Freud a viszontindulatáttétel jelenségét „zavaró” tényezőnek tekintette, melyet a terapeutának fel kell ismernie, le kell győznie és elnyomása révén a beteggel szemben indifferens magatartást kell tanúsítania (vö. Freud, 1915), addig Ferenczi az egész pszichoanalitikus folyamatot „az indulatáttétel és kontrollált viszontindulatáttétel kölcsönhatásaként” (Pfitzner Á., 1989, 15.o.) fogja fel. Az analitikus folyamat minden jelensége ennek a kölcsönhatásnak eredménye, és egyben korábbi tárgykapcsolatok szempontjainak ismétlődése az orvos és a beteg kapcsolatában. Ferenczi ezzel a felfogásával és beállítottságával a tárgykapcsolat-pszichológia úttörőjévé, „alapító” atyjává válik.

1919 és 1926 között Ferenczi gyógyító munkájának középpontjában az úgynevezett „aktív technika” áll. Itt csak egy távirati stílusú rövid összefoglalást idézek:

- „1. Ferenczi szerint nem új gyógymódról van szó, amely szemben állna a klasszikus freudi analízissel, hanem csak kiegészítő módszerekről.
2. Ezek cselekvések és/vagy fantáziákra vonatkozó parancsok és/vagy tilalmak adásából állnak, amelyek az örömelvvel (Lustprinzip) szemben hatnak. (Az absztinencia szabályának megszigorítása).
3. Iyen eljárás indikált, ha az analitikus folyamat pangása fenyeget. (A társítás folyamatának megtorpanása, átmeneti jellegű tünetek keletkezése.)
4. Az aktivitás által megnő az intrapszichikus feszültség. Ezáltal megerősödik az analitikussal szembeni ellenállás (nemcsak a belátásokkal és objektív adatokkal szembeni ellenállás), hiszen ő a kellemetlen érzés növekedésének az oka.
5. Az ellenindulatáttétel kontrollált kihasználásával az analitikus a beteget új, érettebb, életkorának és környezetének jobban megfelelő reakciómódokhoz és tárgykapcsolatokhoz segíti hozzá.
6. Az analitikus értelmezés helyességéről való élményszerű és nem csak intellektuális meggyőződés gyorsítja a gyógyulás folyamatát” (Pfitzner Á. 1989,43-44)

Ferenczit itt is a betegnek való minél gyorsabb segítségnyújtás vezérli. Az elfojtás, az elhárító mechanizmusok túlereje előtt nem akar kapitulálni, módszereket keres, hogy védekezzen ezek hatalma ellen. Az elfojtás, a tagadás és a képmutatás elleni küzdelmében újabb és újabb kísérleteket tesz, s így sok ellenszenvet vált ki a lassan dogmatikussá váló, Freud autoritását túlhangsúlyozó, az absztinencia szabályát mintegy öncéllá tevő pszichoanalitikus mozgalomban. Öszinteségével, képmutatást kerülő szókimondásával egyre inkább elszigetelődik az általa alapított pszichoanalitikus mozgalmon belül.

Körülbelül 1927-től újra változás tapasztalható Ferenczi terapeutikus beállítottságában és magatartásában. Jellemző, hogy az aktív technikával való sikertelen próbálkozásait nem a pszichoanalízis korlátolt lehetőségeivel magyarázza, hanem önmagában keresi a hiányosságokat és további kísérletekre ösztönzi magát: „A mélypszichológia teljesítőképességébe vetett egyfajta fanatikus hitem nem engedte az esetleges sikertelenséget a »gyógyíthatatlanság« következményének, hanem inkább saját ügyetlenségünk konzekvenciájának tekinteni, egy feltevés, amely szükségképpen oda vezet, hogy nehéz, a szokott technikával nem gyógyítható esetekben ezen a technikán változtatni kell” (Ferenczi, 1931, 276.o.).

Lehetetlen vállalkozás volna e helyen Ferenczi technikai kísérleteinek utolsó, legérdekesebb és legmesszemenőbb szakaszát leírni. A relaxációs- vagy kényeztető technika néhány alapgondolatát szeretném csak megemlíteni:

Ferenczi megkísérli a szigorú „indifferens”, tiltó, autoratív, tükör-magatartással szemben egy rugalmasabb, jóakaró, tartózkodó és szerény, baráti atmoszféra kialakítását a kezelés szituációjában. Apai tekintély helyett inkább a gondoskodó, rokonszenvező, segítő anya magatartását igyekszik a beteggel szemben megvalósítani. Ezzel támogatja, elősegíti a regresszió kifejlődését, ami a beteget visszavezeti korai, gyermeki sérüléseihez, az alapvető traumákhoz. Az analitikus ezt a folyamatot nyílt, őszinte magatartásával, toleranciájával és jóságával segíti elő. Itt fel kell adnia az absztinencia klasszikus szabályát. A regrediált beteg értelmezésekkel sokszor nem érhető el, ezért az analitikus úgy kell hogy beszéljen vele, mint egy gyermekkel. A viszontindulatáttétel segít abban, hogy a terapeuta betegét a regresszióban végigkísérje. A viszontindulatáttétel állandó kontrollálása elengedhetetlen feltétele a gyógyító munkának. Az analitikus nyílt és átlátha-

tó kell hogy legyen, egy megjátszott barátságosság a viszontindulat-áttételes érzelmek elnyomása mellett nem vezet célhoz. Ezek a meggondolások vezetik el Ferenczit a kölcsönös analízissel való végső kísérleteihez, amikor is az analitikus és a beteg felváltva analizálják egymást (vö. Ferenczi, 1988).

Röviden szeretnék kitérni Ferenczi trauma-elméletére. Mint tudjuk, Freud eredeti trauma-elméletét, amely szerint a neurózisok a gyermekkorban elszenvedett, felnőttek részéről történt szexuális elcsábításokra vezethetők vissza, korán, már 1896-ban feladta. Masson (1986) szerint ezáltal vált a pszichoanalízis lassan „szalonképessé”, társadalmilag elfogadhatóvá. Nem a valóságos traumák, hanem a gyermek elfojtott fantáziái vezettek intrapszichikus konfliktusokhoz, s ezek a későbbi betegség okozói. Freudnál és követőinél hosszú időn át az intrapszichikus konfliktusok felismerése és kezelése a pszichoanalízis lényege, így a külső, társadalmi tényezők, mint kórokozó elemek majdnem teljesen elvesztették jelentőségüket.

Ferenczi munkáiban a konfliktusok soha nem sülyednek el a lélek mélyén, hanem újraélednek az indulatáttétel-viszontindulatáttétel kapcsolatában. A pszichoanalízis „befelé fordulása”, más tényezőkkel együtt, dogmatizmushoz, a technika öncélúságához, s az analitikus indifferenciájához vezet. Rangeii (1954) összehasonlíja a lelki „apparátust” egy mágneses energiatérrel. Az analitikus ennek a térnek a szélén foglal helyet. „Védett taszításokkal és a vonzásokkal szemben. A határon ül, mint a határbíró a teniszmérkőzésen, úgy, *hog*y a betegnek mondani képes, ez és ez, amit te most cselekszel, itt egy indíték, itt elhárítás, ott ellenállás...” (idézi Cremerius, 1979, 583.o.). Hasonlítsuk össze ezt a beállítottságot Ferenczi szerető, magát nem kímélő odafordulásával!

A regressziót serkentő technikája segítségével Ferenczi élete végén visszatér Freud eredeti trauma-elméletéhez, ami Masson (1986) szerint legfőbb oka volt Freud elhidegülésének. Utolsó kongresszusi előadásában, 1932-ben Wiesbadenben Ferenczi arra figyelmeztet, hogy az analitikus merev, képmutató magatartása a gyermeki traumát okozó, s azt képmutatóan letagadó felnőtt viselkedésének felel meg és a beteget újra traumatizálja. Freud meg akarta tiltani Ferenczinek az előadás megtartását. Ezzel kerül végképp törésre sor a két jóbarát, a mester és legkedvesebb tanítványa között.

Ferenczi társadalomfelfogásának a gyógyító technikára gyakorolt teljes jelentőségében még nincs feltárva. Összefoglalásképpen megkísérlem megfogalmazni ennek a kérdésnek néhány szempontját:

1. Ferenczi élete végéig töretlenül küzd az elfojtás, a képmutatás, a tagadás, a dogmatizmus hatalma ellen a terápiában, de a pszichoanalitikus mozgalomban is. Ideológiai kritikái beállítottsága következményeként állandóan kísérletezik a gyógyítás, a segítség lehetőségeinek megjavítása, fokozása érdekében. Szükségképpen szembekerül az intézményesült pszichoanalízis és a freudi tekintélykultusz dogmatizmusával. „Kutató szellemének vált áldozatává” — írja Groddeck Ferenczi Gizellának 1934. febr. 19-én (Ferenczi/Groddeck, 1986, 88.o.).
2. Ferenczi munkáiban és terápiájában a külső, szociális tényezők szerepe állandóan jelen van, élete végén különösen kiemeli a gyermekkori traumák jelentőségét a neurózisok keletkezésében, és igyekszik a kezelésben a beteg traumatikussá válását pozitívakkal helyettesíteni — toleráns, engedékeny, szerető terapeutikus magatartás révén. Felfedi a dogmatikus, mereven absztinens analitikus beállítottság negatív, traumatizáló hatását is a terápiában. A mélyremenő regresszió segítségével ödipális fejlődés előtti kora gyermekkori élményanyagot tár fel, s így gyógy módokat dolgoz ki olyan

súlyosan beteg páciensek számára is, akiket ma borderline vagy nárcisztikus be-
tegeknek nevezünk.

3. Ferenczinél minden emberi jelenség emberi kapcsolatok következménye. Az intrapszichikus konfliktusok mellett a korábbi emberi kapcsolatok ismétlődése az analitikus és a beteg kapcsolatában, az indulatáttétel és az ellenindulatáttétel állandóan jelenlevő dimenziójában jellemzi Ferenczi felfogását és beállítottságát. Ezzel a tárgykapcsolat-pszichológia és az interakcionális terápia ősatyjává válik.

Ferenczi sokáig feledésbe merült a „hivatalos” pszichoanalízisben, pedig sok mai „modern” irányzat gyökerei az ő munkásságához nyúlnak vissza. Elsősorban Bálint érdeme, hogy a szakmán belüli elfojtás folyamatát részben megakadályozta. Bálint legfontosabb elméleti és technikai munkáiban Ferenczire támaszkodik (Bálint, 1966, 1973). A „budapesti iskola” képviselőin (Hermann Imre, Bálint Mihály és Alice, Kovács Vilma, Székács István és mások) kívül egy sereg későbbi szerző is merít Ferencziből, akár elismeri, akár nem (így például M. Klein, R. A. Spitz, S. Nacht, D.W. Winnicot, M. M. R. Kahn, de még H. Kohutnál is találunk Ferenczire visszavezethető megfontolásokat). J. Cremerius (1977) szembeállítja a freudi „klasszikus belátás- vagy paternális értelemtechnikát” a Ferenczire visszavezethető, a „helyesbítő emocionális tapasztalatra” alapító, „anyai holding-terápiával” (Cremerius, 1979, 577.o.). Mint tudjuk, a mai pszichoanalízis egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít ennek a Ferencziből kiinduló, a klasszikus technikával szemben alternatívát jelentő terápiái beállítottságnak és technikának.

Ferenczi valóban nagyon „modern” ma a nemzetközi pszichoanalízisben. A teljes Freud — Ferenczi levelezés közeljövőben várható megjelenése is Ferenczi reneszánszára utal.

Irodalom

Bálint, M. (1966): *Die Urformen der Liebe und die Technik der Psychoanalyse*. Fischer, Frankfurt a. M.

Bálint, M. (1973): *Therapeutische Aspekte der Regression*. Rowohlt, Hamburg

Cremerius, J. (1979): Gibt es zwei psychoanalytische Techniken? — *Psyche*, 33. évf., 557-599.o.

Cremerius, J. (1983): „Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft.” Reflexionen zu Sándor Ferenczis Vortrag von 1932. — *Psyche*, 37. évf., 988-1015.o.

Cremerius, J. (1989): Ohne Sympathie.... *Psyche*, 43. évf., 459-464.o. (Könyvismertetés Ferenczi „Napló”-járól)

Dahmer, H. (1978): Sándor Ferenczi: *Leben und Schriften*: Einleitung zu Sándor Ferenczi: *Zur Erkenntnis des Unbewussten*. Kindler, München

Dupont, J. (1972): Einleitung zu Sándor Ferenczi: *Schriften zur Psychoanalyse*, Bd.H, Fischer, Frankfurt a. M.

Eitingon, M. (1933): Abschiedsworte an Sándor Ferenczi. - *Imago*, 289-295.o.

Erős F., Kapás L, Kiss Gy., Giampieri-Spanghero, P. (1987): Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918-19-ben. *Pszichológia* (7), 4,584-592.o.

Ferenczi S. (1964): *Bausteine zur Psychoanalyse*, Bd. I-IV (BI-IV), Huber, Bern-Stuttgart

Ferenczi S. (1970): *Schriften zur Psychoanalyse*. Bd. I (Sch I), Fischer, Frankfurt a. M.

Ferenczi S. (1972): *Schriften zur Psychoanalyse*. Bd. n (Sch H), Fischer, Frankfurt a. M.

- Ferenczi S.** (1978): *Zur Erkenntnis des Unbewußten*. (EU), Hrsg. Dahmer, H. Kindler, München
- Ferenczi S.** (1988): *Ohne Sympathie keine Heilung*. Das klinische Tagebuch von 1932, Hrsg. Dupont, J., Fischer, Frankfurt a. M.
- Ferenczi S., Groddeck, G.** (1986): *Briefwechsel 1921-1933*. Fischer, Frankfurt a. M.
- Ferenczi S.** (1908): Pszichoanalízis és pedagógia. *Gyógyászat*, 48. évf. 712-714.o.
- (1908/a): Psychoanalyse und Pädagogik. *EU*, 63.-73.o.
- (1908/b): Wirkung der Potenzverkürzung des Mannes auf das Weib. *B II*, 287-382.o.
- (1909): A pszichoneurózisokról. *Gyógyászat*, 49. évf. 360-361. és 378-382.o.
- (1909/a): Interjektion und Übertragung. *Sch I*, 12-47.o.
- (1911): Zur Erkenntnis des Unbewußten. *EU*, 178-182.o.
- (1911/a): Über obszöne Worte. *Sch I*, 59.-72.o.
- (1912): Zur Begriffsbestimmung der Introjektion. *Sch I*, 100-102.o.
- (1912/a): Über passage Symptombildungen während der Analyse, *Sch I*, 103-114.o.
- (1912/b): Über lenkbare Träume. *Sch I*, 97-99.o.
- (1913): A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről. Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben 1913. okt. 29.-én tartott előadás. *Gyógyászat*, 54. évf., 88-90.o.
- (1913/a): Die Bedeutung der Psychoanalyse für Rechtswesen und Gesellschaft. Ein Vortrag für Richter und Staatsanwälte. *EU*, 207-216.o.
- (1913/b): Entwicklungsstufen des Wirklichkeitsinnes. *Sch I*, 148-163.o.
- (1914): Diskontinuierliche Analysen. *B II*, 55-57.o.
- (1915): Unruhe gegen das Ende der Analysestunde. *Sch I*, 220.o.
- (1919): Psychoanalyse und Kriminologie. *Sch I*, 297-299.o.
- (1919/a): Zur psychoanalytischen Technik. *Sch I*, 272-283.o.
- (1919/b): Technische Schwierigkeiten einer Hysterieanalyse, *Sch II*, 3-10.o.
- (1919/c): Hysterische Materialisationsphänomene. *Sch II*, 11-24.o.
- (1921): Weiterer Ausbau der „aktiven Technik“ in der Psychoanalyse. *Sch II*, 74-91.o.
- (1922): Pszichoanalízis és társadalompolitika. *Nyugat*, 17. évf. 554-555.o.
- (1922/a): Freuds „*Massenpsychologie und Ich-Analyse*“. *EU*, 221-226.o.
- (1924): Altató és ébresztő tudomány. *Nyugat*, 17. évf. 1.sz.
- (1924/a): Über forcierte Phantasien. *Sch II*, 138-146.o.
- (1924/b): Versuch einer Genitaltheorie. *Sch II*, 317-400.o.
- (1925): Zur Psychoanalyse der Sexualgewohnheiten. *Sch II*, 147-181.o.
- (1926): Kontraindikationen der aktiven Psychoanalytischen Technik. *Sch II*, 182-193.o.
- (1928): A pszichoanalízis és a kriminalitás. *Századunk*, 3. évf., 272-281.o.
- (1928/a): Die Anpassung der Familie an das Kind. *Sch II*, 212-226.o.
- (1928/b): Das Problem der Beendigung der Analysen. *Sch II*, 227-236.o.
- (1928/c): Die Elastizität der psychoanalytischen Technik. *Sch II*, 237-249.o.
- (1929): Männlich und Weiblich. *EU*, 227-238.o.
- (1929/a): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Pantheon, Budapest
- (1930): Relaxationsprinzip und Neokatharsis. *Sch II*, 297-273.o.
- (1931): Kinderanalysen mit Erwaschenen. *Sch II*, 274-289.o.
- (1933): *Sprachverwirrung zwischen den Erwaschenen und dem Kind*. Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft. (Vortrag im Sept. 1932 in Wiesbaden). *Sch II*, 303-313.o.
- Freud, A.** (1936): *Das Ich und die Abwehrmechanismen*. Wien. Neuauflage: 1964, Kindler, München

- Freud, S.** (1908): Die kulturelle Sexualmoral und die moderne Nervosität. Gesam-melte Werke (GW) VII, Fischer, Frankfurt a. M. 143-167.o.
— (1912/13): Totem und Tabu. *GWIX*, 3-145.o.
— (1915): Bemerkungen über die Übertragungsliebe. *GWX*, 306-321 .o.
— (1921): Massenpsychologie und Ich-Analyse. *GWXIV*, 73-161.o.
— (1927): Die Zukunft einer Illusion. *GWXIV*, 325-380.o.
— (1930): Das Unbehagen in der Kultur. *GWXIV*, 421-506.o.
— (1937/39): Der Mann Moses und die monotheistische Religion. *GWXXVI*, 103-246.o.
- Harmat, P.** (1986): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern
- Haynal, A.** (1988): Probleme aus der Geschichte der psychoanalytischen Praxis und Technik. — *Psyche*, 42. évf., 561-576.o.
- Masson, M. J.** (1984): *Was hat man dir, du armes Kind getan?* Rowohlt, Hamburg
- Pfitzner A.** (1989): *Sándor Ferenczi — Technische Experimente und Beiträge zur Entwicklung der psychoanalytischen Technik und Theorie*. Diplomarbeit zur Diplomprüfung in der Psychologie an der Ludwig Maximilians-Universität München
- Szatmári S.** (1957): *Kazohinia*. Magvető, Budapest.

Pfitzner Rudolf
Nussbaumweg 7
D-8012
Ottobrunn